

Samfundsmylinderets træge kreativitet

Af [JESPER HOFFMEYER](#)

(i *Demokrati 40 indlæg*, redigeret af Søren Bald, Peter La Cour og Steen Nepper Larsen, Forlaget Krogerup, 1996, s. 63-67)

Når man færdes i et fremmed land, kan man undertiden blive grebet af en stærk følelse af uoverkommelighed. Tanken om de ufattelige mængder af mennesker, der myldrer rundt på næsten hver eneste plet af denne klode. Følelsen af Jorden som et stort sværmende termitbo af mennesker, som alle forfølger deres egne veje uden at kende noget særligt til andres. Disse milliarder af gøremål, som vi tilsammen er opslugt af, og som hver især sjældent vedrører andre end nogle ganske få, men som ikke desto mindre - så at sige bag om ryggen på hver enkelt af os - opretholder de kredsløb af energi, stof og penge, som forhåbentlig sikrer samfundenes beståen, ja menneskehedens overlevelse.

Det er en illusion at tro, nogen har overblik over, hvordan dette myldrende kaos bærer sig ad med at skabe samfundsorden. Ingen administration, forvaltning, FN organisation eller efterretningstjeneste kan overskue mere end ufuldstændige stumper af mylderet. Tag f.eks. det såkaldt tekniske system, som bærer produktionen i moderne samfund. At vi overhovedet kalder det et system beror på en forestilling om, at dets enkelte dele er tunet så fint til hinanden, at det alt i alt virker som en velsmurt maskine. Og dog er dette system vokset frem gennem en ganske uplanlagt knopskydningsproces, der har betjent sig af hundreder af forskellige slags ingeniørmæssige kompetencer, som hver især kun overskuer ganske små dele af systemet. Kun med møje og besvær har vi i diverse styrelser igennem de sidste par tiår forsøgt at få en slags overblik over systemets rent ydre 'adfærd', såsom dets forbrug af energi og andre ressourcer, dets forurening osv. Men systemets egen indre dynamik er der ingen enkelt ekspertise, som kender.

Hverken politikere, økonomer eller teknikere har besluttet, hvordan vores verden skal fungere - så lidt som nogen termit har anelse om, at dens aktivitet har til hensigt at få termitsamfundet til at fungere. Ja, i den udstrækning politisk tænkning faktisk i dette århundrede er blevet brugt til at udregne og gennemføre samfundets 'bedst tænkelige' indretning, er det jo netop gået galt.

Dette betyder ikke, at politikere, teknikere eller økonomer ikke har indflydelse på samfundets udvikling. Det har de selvfølgelig i aller højeste grad. Pointen er derimod, at før disse stedfortrædere for folket får greb i tøjlerne, er der et helt andet niveau, som må tages i ed. Nemlig samfundsmylinderets egen træge og autonome kreativitet, som i sidste ende beror på, at folk i almindelighed med stor fantasi passer på deres eget liv, indlever sig i andres og opfører sig ordentligt, dvs. følger det sæt af hovedsageligt lokale og uskrevne regler for adfærd, som er gældende der hvor de lever. Kombinationen af gode vaner og evne til at indleve sig i andre menneskers situation udgør det kit, der får de menneskelige fællesskaber til at fungere.

Hal Kochs bidrag til vores forståelse af demokratiet er så vigtig, fordi han var fuldt på det rene med denne dimension af styringens problem - som ellers så ofte negligeres: "Sagen er nemlig den, at demokratiet aldrig lever i kraft af love og paragraffer. Det lever i og ved levende mennesker. Det er folkets sind, der er det afgørende, ikke de bestemmelser og vedtægter, der nedfældes i love og skrives på papir" (s. 57). Derfor er demokratiet heller ikke noget, der kan vindes i et snuptag, men derimod noget der må kæmpes for i hver ny generation, og som kun langsomt gennem 2000

års historie er blevet indfældet i de europæiske befolkningers sindelag. At dette er tilfældet er siden med sørgelig tydelighed blevet bekræftet i mange af de såkaldt nye demokratier fra efter Sovjet-imperialismens sammenbrud i 1989.

Vi der er født i Danmark under eller efter anden verdenskrig glemmer også nemt at tænke på den opslidende kamp om grundlovens og institutionernes demokratisering, som stod på herhjemme i de første hundrede år efter 1849. Endnu i 1950erne foregik der i parlamentet en symbolsk kamp mellem 'royalister' og parlamentarikere om, hvem eller hvad der skulle råbes hurra for ved åbningsceremonien, kongen som havde 'givet' riget sin grundlov, eller grundloven selv.

Vægtningen af sindelaget som demokratiets fundament snarere end grundlovens ord afspejler Hal Kochs forståelse for, at et egentligt folkestyre ikke kan udspille sig uden at have rod i det, jeg ovenfor kaldte 'samfundsmysterets egen træge og autonome kreativitet'. Accepten af dette forhold må ikke forveksles med en glorificering folkeligheden som sådan. Hal Koch var ikke - sådan som vi måske blev det i 70erne - bange for at gøre folkeoplysning, ja ligefrem opdragelse, til en del af demokratiets forpligtelse: 'Hvis demokratiet skal bevare sin sundhed, må der føres en stadig og planmæssig kamp imod den politiske umodenhed, imod massementaliteten; der må bygges en målbevidst opdragelse op til menneskelighed og selvstændighed' (s. 55). I 70erne troede vi nok for meget på, at indsigt og modenhed kom af sig selv, når blot vi fjernede de autoritære forhold i uddannelsessystemet. Det var man vel i sin gode ret til at tro dengang, men erfaringerne synes ikke at have givet os utvetydigt ret. Ting tager tid, længere tid end vi tror.

Hal Koch fremhæver da også flere steder 'langmodighed' som en del af det demokratiske sindelag. Hurtige ændringer kan gennemføres under totalitære styreformer men ikke i et folkestyre, hvor enhver virkelig forandring forudsætter, at 'samfundsmysterets træge og autonome kreativitet' er med på vognen. For i sidste ende er det folks kultur, deres vaner og forestillinger, der er livskilden bag økonomiens og teknologiens udvikling.

Kultur i betydningen dagliglivets netværk af vaner og forestillinger er ikke rationelt begrundet men historisk udviklet. Vore vaner og forestillinger repræsenterer en livsforståelse, der er ophobet gennem mange generationers møje med livets vanskeligheder. Mekanismen bag samfundsmysterets mærkværdige evne til selvregulering er selvfølgelig *kommunikation*, menneskenes kolossale talent for at tyde begivenhederne i deres liv og for at tage varsler af hinanden. Denne evne til at tage varsler er så veludviklet, at den ofte fører til overtro, nemlig når vi tyder mønstre ind i begivenhederne, som slet ikke er der. Men langt den meste kommunikation, især når vi er blandt familie og venner, er netop baseret på vores evne til at tyde det usagte. Lyden af skoletaskerne, der bliver kylet i et hjørne viser os at børnene er kommet hjem, fruens fraværende blik, viser at jeg atter engang har begivet mig ud på et overdrev, der ikke interesserer hende, ekspeditricens automatsmil markerer vores afstand, osv.

Efter at have færdes i Danmark i over 50 år tyder jeg med rimelig præcision og oftest ubevidst langt det meste af, hvad dagligdagen byder på. Men i udlandet springer vanskelighederne straks i øjnene. Det er her, man typisk bliver grebet af denne følelse af uoverkommelighed over for verdens menneskemylder.

Men også herhjemme ændrer vanerne sig langsomt. Hver for sig tager vi bestik af strømmen af forandringer og ændrer vore vaner derefter. Samfundsmysterets selvregulerende essens er når det kommer til stykket ikke andet end dette uendelige netværk af tolkninger der ændrer vores vaner, og dermed fører til nye tolkninger og nye vaner etc. Nedenunder den skiftende modes flaksende overfladeniveau, finder vi dybere forandringer i forventningerne til livet og i de krav som livets

rollespil pånøder os. Og det er helt her nede på de ubevidste vaners og forestillingers niveau, den demokratiske proces arbejder. For det er her kilderne ligger for samfundsmysterets kreativitet. Det er her, det alt for lasede uddannelsessystem, som vi byder næste generation velkommen til samfundet med, har til opgave at sikre det demokratiske sindelag hos næste generation. Sikke et held, at børn er så levende, opfindsomme og robuste, som de trods alt er.

Kernen i demokratiet er altså den stadige kamp for at fastholde en ligeværdig kommunikation, samtalen, det levende ord, og - bør man nok tilføje - eksemplets kommunikation. For langt størstedelen af det der betyder noget vil altid være usagt.

Men styres skal der jo også. Ideen med at påpege kommunikationens afgørende betydning for demokratiet var ikke at tilsidesætte det politiske niveau, men at kvalificere det ved at forstå dets rolle i en dybere sammenhæng. Her kan vi nu se, at den naive 'overdemokratiske' fejl er at forlange folkets direkte indblanding i styrelsen. Kravet om direkte demokrati eller værre endnu, lænestolsdemokrati, hvor vi alle sammen sidder der hjemme ved computeren og trykker på ja/nej knappen efterhånden som lovforslagene præsenteres på skærmen, ville have ligget Hal Koch fjernt. Direkte demokrati har det til fælles med diktatur, at ingen behøver at argumentere for - eller stå til ansvar for - deres synspunkter. Det er nok for diktatoren at kigge ud af vinduet, og for lænestolsdemokraten at trykke på knappen.

Over for det hviler det repræsentative demokrati på det princip, som Uffe Østergaard engang rammende har kaldt 'magtens tomme plads'. Essensen er den, at *ingen*, heller ikke folket, pr. automatik har magten. Magten er nemlig et sted - en taburet måske - som man må argumentere for at kunne besætte for en kortere periode. Derved indstiftes den forpligtende samtale i folkestyret. Troen på direkte demokrati, skyldes at man har stirret sig blind på det politiske niveau, og derfor tror folket bliver frataget sin magt, hvis ikke hver eneste menigmand kan stemme med om alt. Men demokrati handler netop ikke om flertal, men om en forpligtende proces, der aldrig kan fungere uden folkets daglige medvirken.

Hal Koch stillede sig ikke tilfreds med den begrundelse for demokratiet, som ellers lige nu er meget moderne: At demokratiet har vist sig at føre til højere produktivitet end andre systemer. I stedet søgte han en begrundelse for demokratiet i det han kalder 'grundlove for det menneskelige liv'. Dermed bragte han sig på kollisionskurs med sin samtids positivisme-dyrkende videnskab, der kun havde foragt tilovers for metafysikken eller naturretten. Set i retrospekt var det dog nok Hal Koch, der her skuede længst.

Naturfilosofi er igen blevet et uomgængeligt område. Simone de Beauvoirs rappe påstand om, at 'mennesket er det væsen, hvis væsen det er ikke at have noget væsen' var en arbejdshypotese med en vis polemisk berettigelse i en periode, hvor det ansås for ubestrideligt, at kvindens væsen er at holde sig til køkkenregionerne. Men kampen mod dumhed kan ikke i længden føres med andre dumheder. Naturen er vores ophav, og hvordan i alverden skulle vi dog kunne være upåvirkede af det?

For den kristne Hal Koch er kilden til indsigt i menneskets væsen den græsk-kristne humanistiske tradition, 'strømmen fra Athen og Gallilæa': Jesus ved det 'at mennesket er en Guds skabning, og at det derfor aldrig er sig selv nok, men altid er henvist til sin medskabning, til medmennesket. Det er livets grundlov: at vi - enten vi vil vedgå det eller ej - er bundet til næsten' (s. 92).

Unægtelig rystende læsning for mig, der i bogen 'En snegl på vejen' gennem en rent natursemiotisk undersøgelse af menneskets evolutionsmæssige oprindelse når frem til akkurat samme

indsigt: at behovet for indlevelse i medmennesket er en eksistentiel komponent i det menneskelige sind.

Jeg tilgiver gerne Hal Koch og Jesus, at de indså det før mig. Jeg medgiver også, at mit lokale folkemylder (det danske altså) tænker kristent, og at jeg måske af den grund uafvidende kan have tillagt mig samme vane. Men virkelighedens indretning er og bliver dog en stopklods for fejlagtige opfattelser. Gang på gang dementerer den således vore ideer om den. Men altså ikke denne. Måske har Jesus, for slet ikke at tale om Koch og Hoffmeyer, bare ret.